

İLK İŞ KANUNU ÖNCESİ DÖNEMDE ÇALIŞMA HAYATI VE TÜRK İŞÇİLERE TAHSİS EDİLEN HİZMET GRUPLARI

Dr. Demet CANSIZ*

Öz

Cumhuriyet'in ilk yıllarında çalışma hayatı ve işçi haklarına dair birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin en önemlilerinden birisi de işçiler tarafından ilk defa İzmir İktisat Kongresi'nde dile getirilen "Türk İşçilerin Önceliği" meselesi olmuştur. Bilhassa yabancı sermaye tarafından işletilen kurumlarda gayrimüslim işçilerin tercih edilmesi, Türk ameleye yapılan kötü muamele gibi hususlar ülkedeki işsizlik ve ekonomik bunalımla birleşince Türk işçiler arasında sosyal bir bunalım doğmuştur. Bu bunalımı engellemeye yönelik ve milli ekonominin kalkınması adına bazı iş kollarında yalnızca Türk amelenin çalıştırılması uygun görülmüştür. Bu maksatla 1932'de "Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun" adıyla bir yasa çıkarılmıştır.

Anahtar kelimeler: Amele, Türk İşçiler, Ecnebi (Yabancı İşçiler), İşçi Sorunları, İşçi Hakları, İzmir İktisat Kongresi, Türk İşçilerin Örneği, Milli Kalkınma, Milli Sermaye, 1929 Ekonomik Buhranı, Hukuki Düzenlemeler.

Work Life In The Period Before The First Labor Law And Service Groups Allocated To Turkish Workers

Abstract

In the first years of the Republic, a number of regulations were made on regarding working conditions and workers' rights. One of the most significant of these arrangements was the issue of the "priority of Turkish workers" that was expressed for the first time by the workers at the Izmir Economic Congress. Especially with the non-Muslim workers preference in corporations run by foreign capital, the social crisis among Turkish workers emerged when issues such as maltreating against Turkish labor were combined with unemployment and economic crisis in the country. In order to prevent this crisis and for the development of the national economy, it was deemed appropriate to employ only Turkish labor in some business lines. For this purpose, in 1932, "The Law on the Art and Services Allocated to Turkish Citizens in Turkey" it was issued a law by name.

* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Keywords: *Worked, Turkish Workers, Foreign Workers, Worker Problems, Worker Rights, İzmir Economic Congress, Priority Of Turkish Workers, National Development, National Capital, 1929 Economic Depression, Legal Regulations.*

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş süreci oldukça sıkıntılı ve bazı güçlükler içerisinde olmuştur. Yeni Türkiye iktisadi kalkınmayı etkileyen temel faktörler bakımından oldukça kötü bir miras almıştır. Tarım tarih öncesinden kalma teknik ve araç gereçlerle yapılıyor, madencilik sektörü birkaç yabancı sermaye yatırımıyla sınırlı, demiryolları savaşlar nedeniyle uzun süre bakım onarım görmediğinden harap durumdaydı. Kamusal eğitim ve sağlık hizmetlerinde okul, hastane gibi kuruluşlar oldukça az sayıda olup, enerji ve enerji kaynaklarının kullanımı yeterince gelişmemişti.¹ Mektepler, mabetler, umumi ve hususi tüm müesseseler işlev göremez halde idi. Ülkenin en büyük derdi para meselesi, ticaret ve ziraat meselesi, yani iktisadi durum idi.² Oldukça güç koşullar altında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde ekonomik hayat, geçimini en ilkel yöntemlerle tarımdan sağlamaya çalışan eğitimsiz ve yoksul halk tarafından sağlanmaya çalışılıyordu. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte yerli ürünler yerine ithal malları korumayı amaç edinmiş olan gümrük rejimi, demir ve deniz yolları başta olmak üzere en önemli sektörlerde faaliyet gösteren yabancı şirketler, devlet borçlarının tasfiyesi için kurulan Duvun-ı Umumiye İdaresi tasfiye edilmiş olsa da kalifiye eleman yetersizliği, teknolojik ve kültürel düzey düşüklüğü gibi temel sorunlar mevcuttu.³ Özel sermayeye ait tesislerin büyük bölümü yabancıların elinde bulunduğu Osmanlı'dan devralınan devlet tesisleri de oldukça sınırlı sayıda idi.⁴ Yeni Türkiye artık hürdü, müstakildi. Fakat harap durumda, fakir, geri kalmış ve sermayesizdi. Bunların dışında belki de en önemlisi dünya içerisinde yalnızdı ve hızlı bir kalkınma için takip edilecek yollar henüz belirgin değildi.⁵

Dolayısıyla kuruluş döneminde, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan ekonomik miras dışa bağımlılık, fakirlik, dış borç ve yerli üretim yoksunluğundan ibaretti. Osmanlı döneminde ticaret büyük oranda Rum, Ermeni ve Yahudilerin tekelinde idi. Ülkede kayda değer bir sermaye birikimi olmadığından, üretilen yanlış politikaların da etkisiyle yatırım yapabilecek bir "burjuvazi sınıfı" yoktu. Bu bakımdan kazanılan siyasi bağımsızlık ve askeri zafer Atatürk'ün de belirttiği gibi ancak ekonomik bağımsızlıkla taçlandırılırsa korunabilirdi. Bu anlayış Cum-

¹ Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki iktisadi durum için bkz. Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul 1994, s. 97-108.

² Demet Cansız, *Halk Yolu Mecmuası (1923-1927)*, C. I, Çankırı 2014, s. 374-375.

³ Koray Başol, *Türkiye Ekonomisi*, İzmir 1994, s. 45.

⁴ Cumhuriyet'in devraldığı devlet tesisleri şunlardır: Askeri fabrikalar, Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü'nün elinde bulunan fabrikalar, silah ve mühimmat fabrikaları, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikaları, Feshane Mensucat Fabrikası, Bakırköy (Zeytinburnu Bez Fabrikası) ve Maliye Vekâleti emrinde bulunan fabrikalar. Bkz. Mümtaz Soysal, "Türk İktisadında Devletin Payı ve Rolü", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 12, Ankara 1957, s. 28. Osmanlı Devleti'nden devralınan sosyo-ekonomik yapı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Deniz Ünlü, *İzmir İktisat Kongresi Kongre Öncesi Ekonomik Görünüm ve Türkiye Ekonomisine Etkisi*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak 2012, s. 4-32.

⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. III, İstanbul 1985, s. 342.

huriyet'in kuruluş yıllarında yeni Türkiye'nin kalkınma çabalarının ve atılan birçok hamlenin temelini oluşturmuştur.⁶

Yeni Türkiye'nin ayağa kalkması ve büyük ulusların yanında yer alması için hızlı bir kalkınma programına ihtiyacı vardı. Kalkınmanın milli bir ekonomi ile gerçekleşeceğine inanan Atatürk, yeni Türk Devleti'nin iktisadi programını Türkiye İktisat Kongresi'nde Misak-ı İktisadi ile açıklamıştır. Ekonomide hükümete yol gösterici nitelikte kararları içeren Misak-ı İktisadi ile yerli üretime destek verilecek, aşar vergisi kaldırılıp yerine uygun bir vergi koyulacak, ulaşım altyapısı geliştirilecek, ihracata teşvik edilecek ve lüks ithalattan kaçınılacaktı.⁷ Bu dönemde halk da Atatürk gibi, iktisadi kalkınmanın "*Türk'ün parasını yine Türk'ün kesesine bırakmakla*" yani milli bir iktisadi program dahilinde gerçekleşeceğine inanıyordu.⁸

Bütün bunların yanı sıra iktisadi hayatın temelini oluşturan insan gücü de verimli bir şekilde kullanılmalıydı. Uzun süren savaşlar nedeniyle büyük kayıplar verildiğinden eldeki üretken nüfus iyi değerlendirilmeliydi. Bu noktada işçilerin çalışma koşulları ve hakları da büyük önem arz ediyordu. Ülkedeki sosyal, siyasi ve ekonomik beklentileri saptamak ve bu doğrultuda ülke ihtiyaçlarına uygun politikalar üretmek maksadıyla toplanmış olan Türkiye İktisat Kongresi, Türk işçilerinin hakları ve çalışma hayatı bakımından da mühim bir başlangıç teşkil ediyordu. Bu çalışmada işçi sorunları ve bu sorunların çözümüne yönelik atılan adımlar, Mesut Gülmez'in 1936 İş Yasası öncesindeki dönem olarak nitelediği "*İlk İş Kanunu Öncesi Dönem*" çerçevesinde⁹ ele alınacak ve değerlendirilecektir.

1. İzmir İktisat Kongresi ve İşçilerin Talepleri

Yeni Türkiye'nin iktisadi hayatının planlanması maksadıyla gerçekleştirilen ilk önemli adım Türkiye İktisat Kongresi'dir. Kongre kronolojik olarak Cumhuriyet'in ilanından önce ve Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı sıralarda gerçekleşmesine rağmen¹⁰ muhtevası bakımından Atatürk döneminin ekonomi ve çalışma hayatının temel taşlarından birisini oluşturmuştur.¹¹ İktisadi kalkınma için ülke olanaklarının araştırılmasına yönelik olarak değişik toplumsal katmanların taleplerinin saptanması maksadıyla toplanan kongre mesleki temsil esasına göre oluşturulmuş olup, çiftçiler, tüccarlar, sanayiciler ve işçiler farklı gruplar halinde kongrede temsil edilmiştir.¹² Bununla birlikte Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul sendikalarının işbirlikçi ve duyarsız tavrı nedeniyle İzmir İktisat Kongresi'ne bu örgütlerden temsilci istenmemiştir. Kongreye davet edilen işçi grubunu oluşturan kişiler dikkatle belirlenmiş ve işçi grubu başkanlığına Aka Gündüz getirilmiştir.¹³

⁶ Hasan Sabır, "Atatürk'ün Ekonomi Anlayışı", *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 62, 2006, s. 8.

⁷ Erol Manisalı, "İktisat Politikası: İlkeler ve Uygulamalar", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, İstanbul 1980, s.77-78.

⁸ Süleyman Sırrı, "İktisat Meselesi", *Halk Yolu Mecmuası...*, C. I, s. 537-538.

⁹ Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Ankara 1983, s. 13.

¹⁰ Ayşe Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi (7 Şubat - 4 Mart 1922)*, Ankara 1982, s. 64-65.

¹¹ A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, Ankara 1968, s. 251.

¹² Ahmet Makal, *Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, İstanbul 2007, s. 90.

¹³ İşçi örgütlerinin Kurtuluş Savaşı yıllarındaki tavır ve tutumları için bkz. A. İnan, *a.g.e.*, s. 51-55; Yıldırım Koç, "İzmir İktisat Kongresi (1923) ve İşçiler", *Eğiad Yarı Dergisi*, Ağustos 2009, s. 1-3.

“İşçi Grubu” adıyla kongreye davet edilen ameleler toplantı esnasında birçok talepte bulunmuştur. Çalışanlara amele yerine işçi denmesi, sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, çalışma müddetlerinin 8 saatle sınırlandırılması, 14 yaşından küçük çocukların çalıştırılmasının yasaklanması, 14-18 yaş arasındaki çocukların ise sekiz saatten fazla çalıştırılmaması ve günde 2 saat tahsil görmelerinin patronlar tarafından temin edilmesi, 14-18 yaş aralığındaki çocukların maden, yeraltı gibi yerlerde çalıştırılmaması, kadın ve çocukların katiyen gece çalıştırılmaması, hastalanan işçilerin geçici tedavileri için fabrikalar civarında eczane ve hastane tesisi, sendika kurma hakkının tanınması, doğum ve hamilelik izinleri, hafta tatili, resmi ve hafta tatillerinde ücret ödenmesi, hastalık izni, ücretli yıllık izin, emeklilik hakları, iş teftişi ve işçi çocuklarının eğitimi, “İşçi Grubu” tarafından ileri sürülen istekler arasındadır.¹⁴ Bunun yanı sıra İzmir İktisat Kongresi’nde ayrıca İstanbul Umum Amele Birliği ile Milli Türk Ticaret Birliği işçi sorunlarına ilişkin bir rapor hazırlayıp kongreye sunmuştur. İşçi grupları tarafından hazırlanan bu rapor içerisinde 34 maddelik bir talep listesi yer alıyordu. Listede:

- Amele yerine “işçi” denilmesi,
- Mesleki temsil (Mebus ve belediye seçimlerinde mesleki temsil usulü kabul edilmelidir.)
- Grev ve sendika (Dernek, sendika kurma hakkının tanınması ve Tatil-i Eşgal Kanunu’nun yeniden işçilerin hakkını tanımak üzere tetkik ve tanzimi yapılmalıdır.)
- Sekiz saat iş ve fazla çalışma (Ziraattan maada sanayi işçileri ile bilumum işçilerin bir saat istirahat müddeti haricinde çalışma süresi sekiz saat olmalıdır.)
- Madenlerde çalışma koşulları (Maden ocaklarında çalışan işçilerin altı saatlik mesaisi bir gündelik sayılacak ve ocaklarda 18 yaş altındaki kadınlar çalıştırılmayacaktır.)
- Sabit (süreklili) işçi (Sanat müesseselerinde, matbaalarda ve gümrüklerde üç ay çalışan bir işçiye sabit işçi denilmez.)
- Kadın işçilerin korunması (Bütün müesseselerde sabit işçi olarak istihdam edilen kadınlara doğumdan önce ve sonra olmak üzere sekiz hafta ve her ay üç gün izin verilip, gündelik ve aylıkları tam ödenmelidir.)
- En az ücret (Bütün işçilerin gündeliklerinin memleketin durumuyla mütenasip olmak kaydıyla her üç ayda bir defa saptanmalıdır.)
- Ücret ödenmesi (İşçi gündelik ve aylıkları nakden ve muntazam bir şekilde verilmelidir.)
- Ücretli hafta tatili (Haftada bir gün işçilere istirahat müddetinin verilmesi ve hafta tatilinin Cuma günü olması kabul edilmelidir.)
- Bir mayıs işçi bayramı (1 Mayıs Türkiye İşçileri Bayramı olarak kanunen kabul edilmelidir.)

¹⁴ Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, İstanbul 1980, s. 703; A.G. Ökçün, *a.g.e.*, s. 430-434; *Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Haz. A. Gündüz Ölçün, Ankara 1981, s. 176-178. Bu yıllarda dünyadaki işçi gruplarının da benzer isteklerde buldukları görülmüştür. 1928’de İtalya’da on bin amele Mussolini hükümetini ziyaret etmiş, Mussolini ameleye hitaben yaptığı konuşmada, 8 saatlik mesainin kabul edileceğini, işçilerin rahat ve istirahatlarının sağlanarak maddi manevi terfilerinin gerçekleştirileceğini vurgulamıştır. Bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, “Mussoli’nin Amele-ye İrad Ettigi Nutuk”, (01.05.1928).

- Yıllık ücretli İzin (Bir senesi dolan işçilere senede bir ay izin verilmeli ve gündelikleri tam olarak ödenmelidir.)
- İş teftişi (İş teftiş kurulu oluşturulmalı ve bu kurula Birlikler İttihadı'ndan bir danışman kabul edilmelidir.)
- İşler Türklere (Memlekette açılacak bütün işler Türk erbab-ı say ve amelesine tahsis edilmelidir.)
- Ticaret serbestisi (Memleket dahilinde ticaretin tamamen serbest bulunmalı ve inhisar şeklinde imtiyaz verilmemelidir.)
- Rejinin kaldırılması (Memleketimizde icra-yı ticaret etmekte olan Tütün Rejisi inhisarının hemen ilgası ve imtiyazlı ecnebi müesseselerinin devletleştirilmesi uygundur.)
- İhracatta sınırlama-işsizlik (Ham eşya ve memleketimizde yetişen birinci ve ikinci derecedeki ihracat mevaddı tütün, pamuk, palamut, üzüm, incir ve ikinci dereceden yün, tiftik, deri gibi ürünlerin işlenmedikçe ihracının katiyen men edilmiştir) maddeleri yer alyordu.

Bu suretle İzmir İktisat Kongresi ile ilk kez ulusal düzeyde işçilerin durumu ele alınmış, işçi hakları oldukça ilerici ve kararlı bir şekilde dile getirilmiştir. İşçiler kongre ile kendilerine tanınan fırsatı yararlı bir biçimde kullanma fırsatı yakalamıştır. Ayrıca ilk kez farklı yörelerden bir araya gelen işçiler birbirlerini tanıyarak söylemiş, deneyimlerini aktarmış ve aralarındaki dayanışmayı kuvvetlendirmiştir. Nitekim kongredeki işçiler ulusal düzeyde bir işçi örgütünün kurulmasını kararlaştırmış ve kongre sonrasında Aralık 1923'te Türkiye Umum Amele Birliği kurulmuştur.¹⁵ 1923'de 2608 sayılı Amele Birliği İhtiyat Teavün Sandıkları Talimatnamesi ile kurulan¹⁶ Amele Birliği'nin görevleri; hastane ve dispanser yapılacak yerleri belirlemek, buraların denetimini sağlamak, resmi hekimlerin atama işlemlerini yapmak, ihtiyacı olan sandıklara avans vermek, ocakların grizu ve toz bakımından sınıflandırılması ve bunlar hakkında görüş açıklamaktır.¹⁷

Hükümetçe yapılacak çalışmalara yön vermek maksadıyla düzenlenen kongre akabinde işçilerin bu somut isteklerine ilk etapta hemen cevap vermek mümkün olmamıştır. Birinci mecliste Atatürk ve ikinci grup arasındaki siyasal sürtüşmeler neticesinde meclisin yenilenmesi kararı alınmış ve Atatürk seçimlere "9 Umde" başlıklı bir programla girmiştir. Bu programda "İzmir'de bütün yurt temsilcilerinden kurulu olarak toplanan iktisat kongresi çalışmaları da göz önünde bulundurulmuştur" ifadesi kullanılmasına rağmen somut işçi istekleri konusunda herhangi bir ibareye yer verilmemiştir. Türkiye İktisat Kongresi'nde oy birliği ile benimsenen işçi isteklerinin Atatürk tarafından bu noktada zikredilmemesinin mühim nedenleri vardır. Dönem konjonktüründe ülke içindeki sermaye çevreleri, Atatürk'ün sol'a açılması konusunda mühim kuşku taşıymaktaydı. Ayrıca bu dönemde Türk işçileri büyük oranda yabancı şirketlerde çalıştığından bu sendikal hakların tanınması yabancılarla karşı mücadelenin körüklenmesi anlamına gelmekteydi ki, Lozan görüşmeleri

¹⁵ Rapor hakkında detaylı bilgi için bkz. M. Şehmuz Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketleri*, İstanbul 1993, s. 140-155; Ayrıca bkz. A. İnan, *a.g.e.*, s. 54; M. Gülmez, *a.g.e.*, s. 199-200.

¹⁶ Yıldırım Koç, *Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*, İstanbul 2003, s. 27.

¹⁷ Tunay Karakök, "Zonguldak Kömür Havzasında Bir Yardım Sandığı: Amele Birliği", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 13, 2011, s. 361.

hala devam etmekte idi. Atatürk iç ve dış koşulları göz önünde bulundurarak ilk etapta ihtiyatlı davranmayı ve işçilerin taleplerini ilerleyen dönemlerde peyderpey gerçekleştirmeyi uygun görmüştür.¹⁸

2. İlk İş Kanunu Öncesi Dönemde Çalışma Hayatında Yapılan Düzenlemeler

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların hayata geçirilmesi için ülkenin sosyal, siyasi ve ekonomik bakımdan olgunlaşması gerektiği açıkça ortada idi. Bununla birlikte Cumhuriyet'in ilanından sonra çalışma hayatı ve işçi haklarına dair düzenlemeler devam etmiştir. İşçileri doğrudan etkileyen kanunlardan ilki 1924'te çıkarılan "*Hafta Tatili Kanunu*" olmuştur. Çalışanların hafta tatillerini belirlemeye yönelik olarak çıkarılan bu kanunla ülkedeki meslek dalları ve çalışma alanları isimlerinin de yer aldığı bir gösterge ile hafta tatilleri belirtilmiştir. Kanunun birinci maddesinde; "*on bin veya on binden fazla nüfusu havi şehirlerde alelumum fabrika, imalathane, tezgâh, dükkân, mağaza, yazıhane, ticarethane, sinai ve ticari bilumum müessesat ve tevabiinin haftada bir gün tatil-i faaliyet etmeleri mecburidir*" denilmektedir. Açıkça belirtildiği üzere köy veya daha küçük yerleşim alanları haricindeki bütün bölgelerde hafta tatili uygulaması kesin bir dille vurgulanmış ve bu günün de Cuma günü olması kararlaştırılmıştır.¹⁹ Yasa ile çalışanların yıpranmaları asgari düzeye indirilerek, emek ve iş gücünün varlığını korumak amaçlanmıştır. Ayrıca çalışanlara ayda en az dört gün tatil yatırılarak verimliliklerinin artması hedeflenmiştir. Kanunda hafta tatilinin ücretli olup olmadığına dair bir hüküm bulunmadığından hafta tatili ücretsiz olarak uygulanmıştır.²⁰

1924 Anayasası ile işçilere cemiyet kurma hakkı getirilmiş ve angarya yasaklanmıştır.²¹ Cumhuriyet döneminde çalışma hayatını düzenleyen bir diğer kanun, 22 Nisan 1926'da TBMM tarafından çıkarılan "*Türk Borçlar Kanunu*"dur. 1911 tarihli İsviçre Borçlar Kanunu'nun Fransızca metni tercüme ettirilerek kabul edilmiştir.²² Bu kanun ile işçi-işveren hakları bireysel ve toplu olarak düzenlenmiştir. İş kanunu çıkana kadar bu kanunun işçi-işveren ilişkilerini hukuki boyutta düzenlediğini söylemek mümkündür.

Cumhuriyet döneminde işçi sağlığı ve iş güvenliğini sağlamaya yönelik birçok yasal düzenleme de yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi 24.04.1930 tarihinde kabul edilen "*Umumi Hıfzısihha Kanunu*"dur. Kanun ile halkın sağlığı devlet güvencesi altına alınmıştır ki bu husus ilk maddede "*Memleketin sıhhi şartlarını islah ve milletin sıhhatine zarar veren bütün hastalıklar veya sair muzır amillerle mücadele etmek ve müstakbel neslin sıhhatli olarak yetişmesini temin ve halkı tıbbi ve içtimai muavenete mazhar eylemek umumi devlet hizmetlerindedir*" şeklinde belirtilmiştir.²³ Kanunda hamile, kadın ve çocuk işçilerin sağlığına değinilmiştir. Buna göre; on iki yaşından

¹⁸ T. Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946*, Ankara 1971, s. 87.

¹⁹ *Resmî Gazete*, Sayı: 54, 02.01.1924, s. 226; Önder Deniz, *Atatürk Döneminde Çalışma Hayatı ve 3008 Sayılı İş Kanunu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2005, s. 60-61.

²⁰ Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, Ankara 1999, s. 335.

²¹ Koç, a.g.e., s. 27.

²² Fikret Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler I*, Ankara 1987, s. 6.

²³ Deniz, a.g.t., s. 62-64.

aşağı bütün çocukların fabrika ve imalathane gibi her türlü sanat müesseseleriyle maden işlerinde amele ve çırak olarak istihdamı memnudur. On iki yaş ile on altı arasında bulunan kız ve erkek çocuklar günde azami sekiz saatten fazla çalıştırılmaz. On iki yaş ile on altı yaş arasında bulunan çocukların saat yirmiden sonra gece çalışmaları memnudur. Gebe kadınlar doğumlarından evvel üç ay zarfında çocuğunun ve kendisinin sıhhatine zarar veren ağır hizmetlerde kullanılamaz. Doğumdan sonra 155'nci maddede tayin edilen muayyen müddet istirahatını müteakip işe başlayan emzikli kadınlara ilk altı ay zarfında çocuğunu emzirmek üzere mesai zamanlarında yarımşar saatlik iki fasıla verilir.²⁴

Görüldüğü gibi yasa ile kadın, çocuk ve hamile işçilerin hakları koruma altına alınırken aynı zamanda 50 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran işyerlerinde doktor bulundurulma zorunluluğu getirilmiştir.²⁵ Umumi Hıfzısıhha Kanunu genel ve çalışan kesimi ilgilendiren hatlarıyla olumlu bir kanun olarak görülmesine karşın,²⁶ işyerlerinde bulunması gereken koşullar ile kullanılan araç ve makinelerin yol açabileceği kazaları ya da hastalıkları önleyici tedbirleri içeren tüzüğün çıkarılmaması bu kuralların kâğıt üzerinde kalmasına neden olmuştur. Öyle ki yasanın çıkarılmasından altı ay sonra Bursa'da fabrikalarda 40-50 kuruş ücretle çocukların kesintisiz bir şekilde 10-15 saat süre ile çalıştırıldıkları haber alınmıştır. Ayrıca bazı sınaî müesseselerde ve tütün depolarında bilhassa kız çocuklarının çalıştırıldığı tespit edilmiştir. Henüz sekiz yaşlarındaki bu çocukların Hıfzısıhha Kanunu mucibince yasak olduğu halde işyerlerinde hala çalıştırılıyor olması yasanın uygulamaya aktarılmadığının en mühim göstergelerindedir.²⁷

Son olarak Hafta Tatili Kanunu ile Cuma günü olarak belirlenen dinlenme günü, 1935 yılında çıkarılan "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun" ile Pazar gününe alınmıştır. Bu tatilin 35 saatten az olmamak üzere Cumartesi günü saat 13.00'de başlaması uygun görülmüştür. Kanun ile Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Ekim günü ulusal bayram olarak belirlenmiştir. Ayrıca 30 Ağustos Zafer Bayramı, 23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı, 1 Mayıs Bahar Bayramları'nda bir günlük genel tatil ilan edilmiştir. Resmi günler dışında işçilerin Şeker Bayramı'nda üç gün, Kurban Bayramı'nda dört gün, Yılbaşı'nda ise bir günlük tatil hakları olduğu vurgulanmıştır.²⁸

3. Türk İşçilere Öncelik Verilmesi Hususu

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde İstanbul Umum Amele Birliği ile Milli Türk Ticaret Birliği'nin işçi sorunlarına dair hazırladıkları 34 maddelik talep listesi içerisinde yer alan en önemli başlıklardan birisi de "İşler Türklere" maddesi idi. Söz konusu madde ile ülkedeki işlerin Türk erbab-ı say ve amelesine tahsisi açıkça dile getirilmişti. Nitekim kongrenin açılış konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk de, "...Bugün mevcut olan fabrikalarımızda ve daha çok olmasını temenni ettiğimiz fabrikalarımızda kendi amelemiz çalışmalıdır. Müreffeh ve memnun olarak çalışmalıdır. Ve bütün bu

²⁴ Kanun hakkında detaylı bilgi için bkz. *Resmi Gazete*, Sayı: 1489, 6 Mayıs 1930, s. 8895-8910; Cahit Talas, *Türkiye'nin Açıklamaları Sosyal Politika Tarihi*, Ankara 1992, s. 87-89.

²⁵ Koç, *a.g.e.*, s. 27.

²⁶ Talas, *a.g.e.*, s. 88.

²⁷ Gülmez, *a.g.e.*, s. 375.

²⁸ *Resmi Gazete*, Sayı: 3017, 01.06.1935, s. 5262.

saydığımız sınıflar aynı zamanda zengin olmalıdır.” sözleriyle mevcut iş alanlarında öncelikli olarak Türk amelenin çalıştırılması gerektiğini önemle vurgulamıştır.²⁹

Türk ameleye öncelik verilmesi ülkede milli bir burjuvazi sınıfı yaratmak ve milli bir ekonomik kalkınma gerçekleştirmek bakımından oldukça önemliydi. Yabancıların ve azınlıkların elinde bulunan ekonomik imtiyazın yerli tüccar ve eşrafa transferiyle, temelde aynı kalacak olan ekonomik yapının devir teslimini Türk burjuva sınıfı almalydı.³⁰ Halk içerisinde en basitinden iplik, konserve, tuğla, kereste fabrikası tesis edebilecek sermaye sahibi mevcuttu.³¹ Zaten İzmir İktisat Kongresi'nin bir diğer hedefi yerli müteşebbislerin zenginleşmesiyle memleketi devletçilik ilkesi etrafında toplayarak yabancı müteşebbisi saf dışı bırakmaktır.³² Çünkü bilhassa milli mücadele yıllarında, yabancı sermayeye, emperyalistlere ve gayrimüslimlere (Rum, Ermeni, Yahudilere) hem işgalcilerle işbirliği yaptıkları için hem de yerli işçileri hakir gördükleri için tepki oluşmuştu.³³ Ülkede tepki çeken kurumların başında Reji İdaresi geliyordu. Reji, Türk ekonomisinin ve devletin çıkarlarını umursamayan, birkaç imtiyazının eline verilmiş, altın yumurtlayan bir tavuk olarak görülüyordu. İktisat Kongresi'nde ziraatçılar grubu tarafından önerilen ilk madde Reji'nin tasfiyesiydi. Avrupa emperyalizminin bir simgesi görünümündeki Reji kapatılmalydı, çünkü o bir Fransız şirketydi. Üstelik çok fazla sayıda gayrimüslim çalıştırıyordu.³⁴

Nitekim Cumhuriyet'in ilanından sonra Türk işçileri adına en mühim sorunlardan birisi de ülkede çalıştırılan gayrimüslimlerdi. Bilhassa yabancı müdürlerin idaresi altındaki kurumlarda Türk ameleye yerine gayrimüslim ameleler tercih ediliyordu. 1925 yılında İstanbul Milletvekili Ali Rıza Bey benzer bir önerge ile İstanbul Tramvay Şirketi'nde çalıştırılan yabancı işçilerin sayısını talep etmiştir. Kendisine verilen cevapta şirketin umum işçi sayısının 1722 olduğu, bunun 1523'ünün Müslüman Türk, 43'ünün ecnebi, 156'sının ise gayrimüslim Türk olduğu belirtilerek, şirkette çalışanların sadece %10'unun yabancı işçi olduğu vurgulanmıştır.³⁵

1926'da Isparta Mebusu İbrahim Bey ise, bilhassa Ankara'da inşa edilen binaların ecnebi müteahhitlere yaptırıldığı, bu inşaatlarda Türk ameleye ve kalfanın yapabileceği işler için bile hariçten ecnebi ameleye getirildiği bu sebeple Türk amelenin işsiz perişan bir halde duçar-ı sefalet olduğunu dile getirmiştir. Bu sebeple İbrahim Bey gerek belediyeler gerekse diğer resmi daireler tarafından ecnebi müteahhitlere yaptırılan inşaatlarda yerli amelenin çalıştırılmasının zorunlu olması için bir önerge vermiştir. Önerge üzerine konu Dahiliye Vekaleti'ne yazılmış ve şu cevap alınmıştır. Fabrikalarda çalışan ecnebi işçilerin ihtisas buldukları alanlarda aynı vazifeyi ifa edebilecek Türk zanaatkarlarının bulunmaması dolayısıyla bunların geçici bir süre için istihdamlarının zorunlu olduğu, aynı vazife için erbab-ı mevkuf Türk usta bu-

²⁹ İnan, *a.g.e.*, s. 68.

³⁰ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul 1995, s. 286.

³¹ İhsan Kami, “Çankırı'yı İktisaden Nasıl Yükseltelim?”, *Halk Yolu Mecmuası...*, Cilt: II, s. 1352.

³² Talip Küçükcan - Ali Fidan, “İktisadi Kalkınmada Yerli Burjuvanın Sosyolojik Anlamı (Osmanlı'dan Günümüze Bir Sınıf Analizi)”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 2, 2013, s. 261.

³³ Güzel, *a.g.e.*, s. 151.

³⁴ François Georgeon, “Tütün Rejisi'nden Tekel'e Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tütün Sorunu”, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930) Seçilmiş Makaleler*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul 2006, s. 180.

³⁵ BCA., 30-10-0-0/154-87-5.

lunması halinde Türklerin tercihinin tabi olduğu ve bu işlerin Türkler tarafından öğrenilmesi halinde gelecekte ecnebilere muhtaç olunmayacağı, inşaat işlerinde çalıştırılan ecnebilere sıkı bir kontrole tabi tutulduğu kati bir mecburiyet olmadıkça da istihdam edilmeyecekleri vurgulanmıştır.³⁶ Görüldüğü gibi bu yıllardaki yabancı işçi istihdamının en mühim nedeni kalifiye eleman eksikliğidir. Kurtuluş Savaşı sonunda bilhassa Çanakkale ve Sakarya Meydan Muharebesi'nde kaybedilen mühendis, doktor, subay ve öğretmenler nedeniyle Cumhuriyet'in ilk yıllarında yetişmiş insan gücü eksikliği mühim bir şekilde hissedilmiştir. Bu kayıplar ülke içerisinde sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda atılacak hamleleri kısıtlamış ve geciktirmiştir.³⁷ Savaşlarda yalnızca nitelikli eleman değil, aynı zamanda nüfusun üretken kesimi de büyük oranda kaybedilmiştir. Bu nedenle kuruluş yıllarında insan gücüne dayalı birçok alanda temel eksiklikler mevcuttu.³⁸

1926 yılında ülkede yabancı işçilerin sayısının artması üzerine yabancı işçi istihdamının önüne geçilmesi için bir kurul oluşturularak durumun detaylıca raporlanması uygun görülmüştür. Bu karara, memlekette sanayi ve inşaat faaliyetlerinin artmasıyla birlikte ecnebi işçilerin sayılarının Türk işçilere nazaran mühim bir miktarda bulunduğu, bazı ecnebi şirketlerin yevmiye ile tercihen ecnebi usta ve ameleli istihdam ettiği ve bu ameleliye ihtisası olmayan işleri dahi yaptırdıkları bu sebeple de Türk usta ve amelesinin işsiz kaldığı gerekçe gösterilmiştir. Türk amelelik hukuku muhafaza etmek ve gerektiği zaman usta ve işçilerle temasa geçilerek etraflıca tetkik ve tespit için Ticaret, Nafia, Maliye ve Müdafaa-i Milliye Vekâletleri'yle Evkaf Müdüriyeti Umumiyesi'nden birer memur iştirakiyle komisyon teşkili talep edilmiştir.³⁹

Ülkedeki yabancı işçi sayısının artması üzerine zaman zaman ecnebi çalışanların işine son verilerek yerlerine Müslümanların istihdam edildiği görülmektedir. Mesela, Üsküdar-Kadıköy su şirketinde çalışan muhasebeci Mösyö Velatini'nin aslen Yunan ve İtalyan tebaası olduğu, memur olarak da kendisine çok itimat edilmediği gerekçesiyle bir Türk muhasebeci ile değiştirilmesi uygun görülmüştür. Mösyö Velatini gibi şüpheli görülen diğer gayrimüslim işçilerin işten çıkarılması Türk işçiler cephesinde memnuniyetle karşılanmıştır.⁴⁰ 1928'de ise, İzmir Elektrik Şirketi inşaatlarında çalışan Türk işçilerin işten çıkarılması üzerine bir makale yayınlanmıştır. Bu makalede Türk işçilerin işlerine son verilerek yerlerine ecnebilere alındığı şeklinde türlü türlü iddialar yer almıştır. Şirket bu iddianın asılsız olduğunu, inşaatın tamamlanması için yüzlerce işçi alındığını fakat işler tamamlandıktan sonra işçilerin çıkarıldığını ancak inşaat kısmı kısmı tamamlandığı için henüz tamamlanmayan bölümlerinde amelenin işine devam ettiğini ve bunların içerisinde ecnebi ve gayri Türk amelenin de yer aldığını dile getirmiştir. Ayrıca İzmir gazetelerinden Ahenk Gazetesi'nde yayınlanan bu gibi haberlerin işçiler üzerinde kötü tesir yarat-

³⁶ BCA., 30-10-0-0/8-46-8, 30-10-0-0/8-46-4.

³⁷ Meral Taner - Handan Asude Başal, "Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye'de İlköğretimde ve İlköğretime Öğretmen Yetiştirmede Niceliksel ve Niteliksel Gelişmeler", *e-Journal of New World Sciences Academy*, Vol. 4, No. 1, 2010, s. 140.

³⁸ Kurtuluş Savaşı'nda kaybedilen nüfusun dağılımı için bkz. Metin Kopar, "İstiklal Harbi Sıhhi Raporu (1920-1923)", *International Journal of Social and Educational Sciences*, Vol. 4, No. 8, 2017, s. 218-222.

³⁹ BCA., 30-18-1-1/18-21-6.

⁴⁰ BCA., 230-0-0-0/28-22-7.

tığı, bu haberden sonra iki amelinin fabrikaya giderek müdüre silah çektiği, polisin zamanında müdahalesi sayesinde şayan-ı esef bir hadiseye meydan verilmediği dile getirilerek, bu gibi olayların Türkiye ve Türk işçiler hakkında kötü bir kamuoyu yarattığı vurgulanmıştır. Şirketlerde Türk memur ve işçilerin istihdamından azami surette faydalanıldığı fakat ihtisaslık gerektiren bazı alanlarda gayri Türklerin mevcudiyetinin de elzem olduğu, bu gibi işleri uzman ve yetkin olmayan bir Türk amelinin yapmasının daha büyük mahsur ve kazalara yol açabileceği de vurgulanmıştır.⁴¹

Bu yıllarda işçiler arasında görülen bir başka sorun da, yabancı müdürlerin idaresindeki bazı işletmelerde kayırmacılık yapıldığı ve Türk işçilere kötü muamele edilmesidir. Nitekim tramvay, elektrik, tünel Amele Cemiyeti murahhaslarından Recep Saadettin Efendi tarafından Şehremaneti Şirketler Komiserliği'ne yapılan bir şikayette elektrik fabrikasındaki Türk işçilerin kötü muameleye tutuldukları iddia edilmiştir. Şikayet üzerine başlatılan tahkikatta Türk işçilerin şu hususlardan şikayet ettikleri gözlemlenmektedir; işçilere tahsis edilen apartmanların en kötü kısımlarının Türk işçilere ayrıldığı iyi bölümlerinin Ruslara tahsis edildiği, Türk işçilere az, yabancı uyruklu işçilere daha fazla yevmiye verildiği, bazı Türk ustaların ehliyetli oldukları halde kül taşımak gibi basit işlerde çalıştırılarak hakarete maruz kaldıkları. Bu şikâyetler üzerine işçilerden bazılarının ifadesi alınmış, Recep Efendi'nin işe başladıktan bir süre sonra kendi ifadesiyle bilâsebep işten çıkarıldığı iddia ederken başka bir işçi kendisinin başlangıçta zaten geçici olarak işe alındığını iddia etmiştir. Bu gibi muhtelif ifadeler üzerine tahkikat derinleştirildiğinde, Türk işçilerin haklarının yeterince muhafaza edilmediği, Rus müdürlerin kendi işçilerine öncelik verdiği, Türklerin ehliyetli oldukları işlerde dahi az yevmiye ile adi hizmetlerde kullanıldıkları ve hakir muamele gördükleri, apartmanların kötü bölümlerinde oturtuldukları tespit edilmiştir. Ayrıca fabrikalarda mühim miktarda Hristiyan ve bilhassa Rusların istihdam edildiği kaydedilmiş olup, şirketteki yabancı çalışanların görevlerinin belirlenmesi, hangilerinin yerlerine Türk çalışanların yerleştirilebileceğinin tespiti uygun görülmüş ve bu maksatla Elektrik Şirketi Komiseri ile şirket murahhaslarının da yer aldığı bir komisyonun lüzumu öngörülmüştür. Bu komisyon kurulana kadar ameleye fena tesir eden bazı şahısların şirketle derhal bağlantılarının kesilmesi, apartmanların gezilerek ameleden hangilerinin iskân edildiği, daha önce fabrikadan çıkarıldığı halde apartmanda yaşamaya devam eden ailelerin de derhal daireleri boşaltması uygun görülmüştür.⁴² Türk işçilere kötü muamelenin bir başka örneği ise Şark demiryolları kumpanyasında çalışan Türk işçilerin greve gitmesiyle birlikte yaşanmıştır. İşçiler greve başladıktan sonra şirket müdüriyeti tarafından Türk işçileri tahkir eden bir beyanname yayınlanmıştır. Provokatif amaçlı olduğu düşünülen beyannameden sonra çıkan olaylarda bazı Türk işçilerin yaralandığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine grevin neden başladığı, grev esnasında ne gibi olaylar vuku bulduğu ve hangi tedbirlerin alındığı, grevin devamı halinde ne olacağına ve bu gibi olayların önünü almak için neler yapılabileceğine dair bir önerge verilerek durumun araştırılmasına karar verilmiştir.⁴³

⁴¹ BCA., 230-0-0-0/117-9-7.

⁴² BCA., 230-0-0-0/88-15-10.

⁴³ BCA., 30-10-0-0/6-32-33; Grev durumunda işçilerin koşulsuz şartsız birbirlerini destekledikleri dikkat çekmektedir. 1928'de İstanbul Tramvay amelesi tarafından başlatılan greve, şark şimendiferi amelesi 2000

İşçilerin bir başka sorunu ise, Türk işçilere gayrimüslim işçilerden daha az yevmiye verilmesi ve işçilerin çok düşük ücretle çalıştırılmasıdır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bazı büyük fabrikalar ve demiryolları hala yabancı sermayeli özel şirketlerin elinde olduğundan, bu şirketlerde çalışan yabancı uyruklu işçilere Türk amelelerden daha fazla yevmiye veriliyordu. Bazı sektörlerde mesela maden sektöründe yerli ve yabancı işçilerin ücretleri arasındaki fark on katı geçebiliyordu. 1920'li yıllarda taş kömürü sanayinde çalışan yabancı işçiler günde 410-730 kuruş arasında yevmiye alırken, yerli işçiler 160-300 kuruş arasında çalıştırılıyordu. Yeraltında çalışan yabancı işçiler 670 kuruş, yerli işçiler ise sadece 60 kuruş alıyordu. Bunun dışında erkek, kadın ve çocuk işçiler arasında da büyük ücret farkları mevcuttu. Erkek dokumacılar günde 150 kuruş alırken, kadınlar 75, çocuklar ise 20 kuruşa çalıştırılıyordu.⁴⁴ Birinci iş yasası tasarılarının görüşülmesi sırasında yetişkinlerle çocuk işçiler arasındaki aşırı ücret farkına değinen Akçoraoğlu Yusuf Bey, İstanbul'da görüldüğü bir fabrikada on yaşındaki kız çocuklara iş işletildiğini, bilhassa tütün işlerinde çalışan kız çocukların tütün yaprağı gibi sapsarı olduğunu söylemiştir. Ayrıca Bursa fabrikalarında ve tütün imalathanelerinde kimseye boyun eğip el açmadan yaşamak için çalışan çok kanaatkâr kadın kitlesinin bulunduğu ve bunların çocuklarının da merhamete şayan olduğu vurgulanmıştır.⁴⁵

İstanbul'da Haliç vapurları şirketinde çalışmakta olan işçiler de yevmiyelerinin azlığından şikâyet etmekte idi. Ayrıca işçiler gündeliklerinin arttırılma dönemine geldiğinde işten çıkarılıp birkaç gün sonra yeniden işe alınmaktan ve bu suretle temel haklarının yok edilmesinden yakınıyordu. Tunalı Hilmi Bey bu sorunu mecliste dile getirerek neler yapılabileceğine dair çözüm önerileri aramıştır.⁴⁶ İşçilerin sebepsiz yere işten çıkarılmak suretiyle temel haklarının çiğnenmesi yalnızca Türkiye'de görülen bir durum değildi. İngiltere'de de bu gibi sorunların yaşanması üzerine Amele Birlikleri Kanun layihasına bir fıkra eklenerek patronların sebepsizce ameleye yol vermesinin gayri kanuni olduğu kabul edilmişti.⁴⁷ İstanbul Tersane Fabrikası⁴⁸ ile Feshane Fabrikası'nda çalışan işçilerin ücretleri ve çalışma koşullarının araştırılması, tecrübeli işçilere dahi az miktarda yevmiye verildiği ve bazı işçilerin düşük yevmiye yüzünden intihar ettiği Tunalı Hilmi Bey tarafından dile getirilen sorunlar arasında idi.⁴⁹ Bu yıllarda büyük şehirler dışında Anadolu'da da maaşların düşüklüğünden mütevellit şikâyetlere rastlanılmaktaydı. Ameleye hem düşük maaş veriliyor, hem de alanı dışında her türlü iş yaptırılmak isteniyordu. Bilhassa mesleki eğitim alan işçiler için beş yüz, altı yüz kuruşlar yetersiz olarak görülüyordu. Halk arasında bir işçi namzedinin en az bin kuruşla işe başlaması ve her sene maaşının yüzer kuruş arttırılması beklentisi mevcuttu.⁵⁰

---

lira, tütün işçileri bir günlük yevmiye, otomobilciler ise grevin devam ettiği her gün için işçilere 1 lira yardımda bulunmuştur. Bkz. *Hakimiyet-i Millîye*, "Tramvay Grevi", 09.10.1928.

⁴⁴ Gülmez, *a.g.e.*, s. 372-373; *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Bölüm 59, İstanbul 1988, s. 1895.

⁴⁵ Gülmez, *a.g.e.*, s. 373.

⁴⁶ *BCA.*, 10-10-0-0/7-39-9.

⁴⁷ "İngiltere'de Amele Kanunu", *Hakimiyet-i Millîye*, 08.05.1927.

⁴⁸ *BCA.*, 10-10-0-0/6-38-40.

⁴⁹ *BCA.*, 10-10-0-0/6-38-37.

⁵⁰ Ziya, "Ümran", *Halk Yolu Mecmuası...*, Cilt: I, s. 580-581.

1929'da gümrük resimleri arttırılarak, milli endüstri yabancı ürünlere karşı korunmak istenmiş fakat tüm çabalara rağmen olumlu bir sonuç elde edilememiştir.⁵¹ Aynı yıl ortaya çıkan dünya ekonomik buhranı, Türkiye'de çalışma hayatının daha kötüye gitmesine neden olmuştu. Bu yıllarda işsizlik sorunuyla karşı karşıya kalan Türkiye hala ekonomide yabancı egemenliğinden kurtulma yollarını arıyordu. Çünkü bazı iş sahaları bilhassa madencilik, sigortacılık, bankacılık, alt yapı hizmetleri, demiryolları gibi sektörler yabancı ve azınlıkların hakimiyetinden kurtulamamıştı.⁵² Buhranın etkilerinin iyice hissedilir hale geldiği 1930'lu yıllarda Türk işçisinin maaşlarında indirim yapılması gündeme gelmişti. Ankara İmalatı Harbiye fabrikaları memur ve işçileri genel müdürlüğe başvuru yaparak fabrikadan çıkarılması düşünülen 200'den fazla işçinin maaşlarının kendi maaş ve ücretlerinden kesilerek ödenmesini bu suretle kimsenin işten çıkarılmamasını önermişti. Kamu çalışanlarının ücretlerinde indirimler yapılması dünyada ekonomik bunalımın görüldüğü hemen her ülkede yaygın olarak uygulanıyordu.⁵³ Türk işçi ve memurların durumu bu şekildeyken yabancı işçiler çalışma alanlarında daha fazla maaş alıyor, Türk işçilere göre daha iyi koşullarda çalışıyorlardı. Bu durum 1930'lu yıllarda dünya ekonomik buhranının getirdiği kötü şartlarla birleşince Türk kökenli işçilerin daha fazla işsiz kalmasına neden oldu. Konunun hem ülke ekonomisi hem de sosyal yaşam için büyük bir sorun teşkil ettiği açıkça ortada idi.⁵⁴ Nitekim 1932 iş yasası tasarısının İktisat Encümeni'ne gönderildiği ve incelenmeye başlandığı sırada Anadolu'daki işsizlerin kendilerine iş bulunması maksadıyla vilayete başvuruları artmıştı. Bu yıllarda Anadolu'dan İstanbul'a yoğun bir işçi akını da belirmişti. Bu durumdan yakın İstanbul vilayeti Dahiliye Vekaleti'ne müracaat ederek Anadolu'daki işsizlerin iş bulmak maksadıyla İstanbul'a geldiklerini burada aç ve sefil bir halde kaldıklarını, geri dönebilmek için vilayetten yol parası talep ettiklerini bu nedenle yeterli parası olmayan kimselerin İstanbul'a gelmelerine izin verilmemesi gerektiğini belirtmişti. Fakat ülkede seyr-ü sefer özgürlüğü bulunduğundan bu talebe olumlu cevap verilememiştir. Bu yıllarda gerçekten de dünya bunalımının etkisiyle belirgin bir işsizlik dalgası ortaya çıkmıştır. Öyle ki küçük bir trikotaj ya da mensucat fabrikasına kadın ve çocuklarda dahil olmak üzere yüzlerce başvuru yapıyor, işe alınanlar uzun saatler boyunca az ücretle çalıştırılıyordu.⁵⁵

Bu gelişmeler üzerine hem 1929 ekonomik bunalımının yol açtığı bunalımı engellemek hem de Türk amelesinin sorunlarına ve işsiz kalmasına engel olmak maksadıyla 16 Nisan 1932 tarihli ve 2007 sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetlere Dair Kanun ile temel bir düzenlemeye gidilmiştir. Bunalımın etkisiyle istihdam alanında bir daralma hissedilmiş ve 1932'ye kadar yabancı uyruklu kişilere açık tutulan birtakım işlerin yabancılara kapanmasına karar verilmiştir.⁵⁶

⁵¹ Oya Sencer, *Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi*, İstanbul 1969, s. 72.

⁵² İlhan Tekeli - Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, İstanbul 2009, s. 1.

⁵³ Alev Gözcü, *1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye*, İstanbul 2013, s. 421-422.

⁵⁴ Güzel, *a.g.e.*, s. 161.

⁵⁵ Gülmez, *a.g.e.*, s. 376-377.

⁵⁶ Talas, *a.g.e.*, s. 90.

4. Türkiye’de Ecnebi Tebaası Tarafından Yapılması Memnu Olan Sanatlar Hakkında Kanun

Lozan görüşmelerinde yabancıların çalışma hürriyeti ile ilgili olarak yapılan görüşmelerde Türk heyetine yapılan ilk teklifte, müttefik devletler tebaasının Türk tebaasının yapmasına müsaade edilen her türlü ticaret, mesalik ve sanayiye icra edebilecekleri yönünde idi. Bu teklife karşı Türk heyeti bazı meslek ve sanatların yalnızca Türkler tarafından icrasına yönelik bir teklif ileri sürmüştü. Nitekim her memlekette olduğu gibi Türkiye’de de doktorluk, avukatlık gibi mesleklerle, fakir sınıfı geçindirmeye yönelik sandalçılık, mavnacılık, gemi vagon hamallığı gibi küçük sanatların Türk tebaası tarafından yapılması öngörülmüyordu. Müttefikler bu teze karşılık ticaret ve serbest mesleklerin değil, yalnızca küçük sanatların Türklere hasredilebileceğini kabul ediyordu. Yapılan uzun tartışmalar sonucunda bu konuyla ilgili kabul edilen hüküm gereğince,⁵⁷ Türkiye ile diğer akid ülkeler tebaalarının birbirlerinin ülkelerinde ticaret, meslek ve sanat icra edebilmeleri için 12 ay içerisinde sözleşmeler akdedecekti. Bu hususi sözleşmelerin imzasına kadar 1 Ocak 1923 tarihindeki durum muhafaza edilecek, taraflar arasında herhangi bir sözleşme imza edilmediği taktirde ise taraflar hareket serbestisi elde edecekti. Taraflar arasında sözü edilen 12 ay içerisinde bir anlaşma imzalanmadığından Türkiye bu 12 aylık süre bitiminde (1 Ocak 1923 tarihindeki müktesep haklara riayet mecburiyeti dışında) hareket serbestisi kazanmıştır.⁵⁸ Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti dahilindeki ecnebinin icra edecekleri sanatları ve meslekleri bir kanunla düzenlemesi icap ediyordu. Bu ihtiyaca nazaran Dahiliye Nezareti ile bir kanun layihası tanzim edilmiş ve İktisat Vekaleti’nin onayına sunulmuştur. İktisat Vekâleti kanun layihasını genel olarak muvafık görmüşse de iki maddenin teklifini münasip bulmuştur.⁵⁹

1- Türkiye’de icra-yı faaliyet eden yerli ve ecnebi anonim, kooperatif, limited, kolektif ve komandit şirketlerin yüksek idaresine ait memur ve İktisat Vekaleti’nin müsaade edeceği mütehasıslar ile muhasebe müdürlerinden maadası Türk olacaktır.

2- Diğer meslekler ve sanatlara müteallik hususi kanunlarda mevcut hükümler mer’idir. Yeni ticaret mukaveleleri müzakeratına girildiği şu sırada Lozan ikamet mukavelenamesinin yerine kaim olmak üzere yeni ikamet mukaveleleri akdi bazı devletler tarafından teklif olunmaktadır.

29 Mayıs 1929’da TBMM’ye sevk edilen “Türkiye’de ecnebi tebaası tarafından yapılması memnu olan sanatlar hakkında kanun layihası” ile bu olumsuz durum ortadan kaldırılmaya çalışıldı.⁶⁰ Konu hakkında İktisat encümeni sunduğu mazbatada

⁵⁷ Lozan’da imza ve akdedilen ikamet mukavelenamesinin 4. maddesinde “Türkiye’de diğer düvel-i akide tebaasının muhtelif ticaret, meslek veya sanat envanını icraya salahiyetleri ve bilmukabele düvel-i mezkure arazisinde Türk tebaasının muhtelif ticaret, meslek ve sanat envanını icraya salahiyetleri, işbu mukavelenamenin târihi meriyetinden itibaren 12 ay zarfında Türkiye ile düvel-i mezkure arasında akdedilecek mukavelat-ı mahsusaya mevzu teşkil edecektir. Şurası mukarrerdir ki mukavelatın akdine intizaren 1 Kanun-ı Sani 1923 tarihindeki (Statuquo) muhafaza edilecek ve zikrolunan 12 ay müddetin inkizasına kadar mukavele akdoldunmadığı taktirde efradın 1 Kanun-ı Sani 1923 tarihindeki hukuku müktebesine riayet kaydı ihtirazisile düvel-i akideden her biri betekrar serbesti hareketini iktisap eyleyecektir.” Bkz. A. Gündüz Ökçün, *Yabancıların Türkiye’de Çalışma Hürriyeti*, Ankara 1998, s. 45.

⁵⁸ Ökçün, *a.g.e.*, s. 45-46.

⁵⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 4, Cilt 8, Sıra No: 90, s. 1-2.

⁶⁰ Makal, *a.g.e.*, s. 349.

çoğu memlekette küçük sanat, ticaret ve bazı mesleklerin icrasının kendi vatandaşlarına yaptırıldığı, ülkedeki iktisadi vaziyet sebebiyle lüzum ve ihtiyaç üzerine böyle bir kanun düzenlemesinin yapılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca memleketimize gelen ecnebilerin işlerinde salahiyet sahibi olup olmadıklarını tahkik etmek üzere vesika ibrazı, ehliyet yoklaması ve sicillerinin tutulması gibi şartlara tabi tutulması önerilmiştir. Kanun layihası Hariciye encümeni tarafından incelenerek muvafık bulunmuştur. İktisat encümeni tarafından yukarıda bahsi geçen mesleklere koltukçuluk, fotoğrafçılık, havadis filmciliği, perükarlık (berberlik) ve manikürcülük sanatlarının da eklenmesi fikri uygun görülmüş olup ayrıca şöhretli yabancı sanatçıların da eklenmesi fikri uygun görülmüş olup ayrıca şöhretli yabancı sanatçıların geçici bir zaman aralığında ülkemize gelmeleri Türkiye'nin çıkarları açısından faydalı olacağı için hükümet tarafından verilecek müsaade ile bu hususta istisnai bir kayıt oluşturulması Hariciye encümeni tarafından talep edilmiştir.⁶¹ Hariciye encümeni ayrıca Türk vatandaşlara tahsis edilen mesleklerin, kanunun neşri tarihinden itibaren ecnebiler tarafından bir sene zarfında terk edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁶² Encümenlik, Türkiye Cumhuriyeti nezdinde bulunan ecnebi devletlerin sefarethane ve konsoloshanelerinin kapıcıları ve emirlerindeki nakliye vasıtalarını sevk ve idare eden kendi veya diğer bir yabancı devlet tabiiyetindeki işçilerin, devlet veya vilayet hizmetlerinde memurlar kanununa tabi olarak istihdam edilen ecnebilerin, imtiyazlı şirketlerde çalışan ecnebilerin, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda gösterilen şartlara göre muafiyet ruhsatnamesine sahip müesseselerde ticaret vekaletinin müsaadesiyle geçici bir süre için istihdam edilen ecnebilerin bu kanun kapsamında değerlendirilmemesi gerektiği vurgulanmıştır.⁶³

Adliye encümeni de layihayı genel manada münasip bularak, birçok memlekette olduğu gibi sermayeye mütevakkıf olmayan, ihtisas, teknik ve mümareseye ihtiyaç olmayan küçük sanat ve ticaretlerin ve sırf bedeni faaliyetle yapılan işçiliğin Türk vatandaşlarına tahsisini yerinde bir karar olarak değerlendirmiş ve bazı ilaveleri gerekli görmüştür. Manikürcülük ve bahçıvanlığın ihtisas gerektirebileceğinden reddi istenerek; arabacılık, hamurkârlık, fırıncılık, hamallık, küfecilik, kundura boyacılığı ve imali, ütü, kola ve lekecilik tahsisi, taşçılık, kasket imalciliği, şapka tamirciliği gibi sanat ve hizmetlerin de Türk vatandaşlarına tahsisi münasip görülmüştür. Müsiki ve dans muallimleriyle metrdoteller, montör ve ayarıcılar için istisnaiyet belirtilmiştir. Şöhretli sanatçıların hükümet müsaadesiyle geçici bir zaman için ülkemize gelmeleri hususunun ise kaldırılması talep edilmiştir. Çünkü bu işin Türk vatandaşlara tahsisine dair bir hüküm zaten bulunmadığından sanatkarların gerek münferit gerekse toplu bir şekilde Türkiye'ye gelmelerinde bir sakınca bulunmamıştır. Adliye encümeni Türk vatandaşlarına tahsis edilen meslekleri icra eden ecnebilerin işlerini terk etmeleri için altı ay süre zarfının yeterli olduğunu belirtmiştir.⁶⁴

⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 8, Sıra No: 90, s. 2-3.

⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 8, Sıra No: 90, s. 11.

⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 8, Sıra No: 90, s. 8.

⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 8, Sıra No: 90, s. 4-5. Adliye encümeninin kanun üzerinde yaptığı son değişiklikler şunlardır: İkinci maddede, Avukatlık, tabiplik, dişçilik, ebelik, eczacılık, mühendislik, gümrük komisyonculuğu gibi mesleklerin icrasının hususi kanunlarına, sigorta şirketleri memurluklarının ifasının 1149 numaralı kanuna, deniz işlerine müteallik meslek ve sanatların icrasının da kabotaj kanununa, gazeteciliğin ise matbuat kanununa tabi olduğu belirtilmiştir. Adliye encümeni bazı sanat ve

Yapılan incelemeler ve değerlendirmeler sonucunda 1932 yılında “Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun” adıyla yasalara hükümlerde, bazı meslek gruplarının yalnızca Türk vatandaşları tarafından yapılmasına karar verilmiştir. Yasa ile yabancı uyruklu vatandaşlara kapatılan meslek grupları şunlardır: Ayak satıcılığı, çalgıcılık, fotoğrafçılık, berberlik, müretteplik, simsarlık, elbise-kasket-kundura imalciliği, borsalarda mubayacılık, devlet inhisarına tabi maddelerin satıcılığı, seyyahlara tercümanlık ve rehberlik, inşaat-demir-ahşap sanayi işçilikleri, umumi nakliye vesaiti ile su ve tenvir ve teshin ve muhabere işlerinde daimi ve muvakkat işçilik, karada tahmil ve tahliye işleri, şoförlük ve muavinliği, alüminyum amelelik, her türlü müesseselerde ticarethane, apartman, han, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık, odabaşılık, otel, han, hamam, kahvehane, gazino, dansıg ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik (garson ve servan), bar oyuncu ve şarkıcılığı, baytarlık ve kimyagerlik. Bunlar dışında tayyare makinistliği ve pilotluğu, devlete bağlı müesseseler ile belediyelere ait tesisat hizmetleri ise Bakanlar Kurulu’ndan izin almak kaydıyla ecnebi vatandaşlar tarafından icra edilebilirdi. Türkiye Cumhuriyeti nezdinde bulunan ecnebi devletlerin sefarethane ve konsoloshanelerinin kapıcıları ile emirlerindeki nakliye vasıtalarını sevk ve idare eden işçiler ise kanun kapsamına alınmamıştı.⁶⁵

Görüldüğü gibi Türklere verilmesi öngörülen işler genellikle tarım, küçük sanat işleri ile her çeşit işçilik idi. Ülke içindeki küçük ve el becerisine dayanan işlerin sadece Türk ameleye verilerek işsizlik şikâyetlerinin önü kesilmeye çalışılmıştır. Bazı meslek grupları ise Bakanlar Kurulu’ndan izin alınmak kaydıyla yabancı uyruklu vatandaşlara da açık tutulmuştur. Yabancı ülkelerin konsolos ve sefarethaneleri ayrıcalıklı tutulup kanun hükümleri dahilinde yer almamaktadır. Sadece Türk tebaaya tahsis edilen meslek gruplarından herhangi birinin yabancı amele tarafından yapılması durumunda ise, ilgili kişiler mahalli ve mülki memurlar tarafından mesleklerinden men edildiği gibi, bazı hukuki yaptırımlara da maruz bırakılmıştır.

Bu şekilde bazı mesleklerin yabancı uyruklu vatandaşlara yasaklanması durumu o dönemin dünyasında kullanılan yaygın bir politika idi. Daha sonraki yıllarda dünyadaki ekonomik gelişme ve değişimler, işsizliğin bir sorun olmaktan çıkması ve tam çalıştırma hususunun yaygınlaşması ile yeni düzenlemelere gereksinim duyulmuştur. Bilhassa İkinci Dünya Savaşı sonrasında yoğun emek gücü gereksinimi, sınırlama ve yasaklamaları gereksiz kılmıştır. 1950’li yıllardan itibaren Türkiye’de uygulanmaya başlanan liberal ekonomik politikalar 1932’de çıkarılan bu yasanın gözden geçirilmesine neden olmuş ve 1954 tarihli Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun hükümlerinin bazıları değiştirilmiştir.⁶⁶

---

mesleklerin bu kanun hükmünden dışarıda tutulması gerektiğini vurgulamıştır. Bilhassa imtiyazlı şirketlerde görevlendirilen ecnebi ile Türkiye Cumhuriyeti nezdinde bulunan ecnebi devletlerin sefarethane ve konsoloshanelerinin kapıcıları ve emirlerindeki nakliye vasıtalarını sevk ve idare eden kendi veya diğer bir yabancı devlet tabiiyetindeki işçilerin bu kanun kapsamında değerlendirilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Başlangıçta ecnebinin Türk vatandaşlara tahsis edilen meslekleri terki için altı ay süre zarfını öneren Adliye encümeni daha sonra bu süreyi üç aya düşürmüştür. Ayrıntı için bkz. *TBMM Zabıt Cerdesi*, Devre 4, Cilt 8, Sıra No: 90, s. 9-10.

⁶⁵ Kanun maddeleri için bkz. *Resmî Gazete*, Sayı: 2126, (7 Teşrin-i Evvel 1336), s. 4.

⁶⁶ Talas, *a.g.e.*, s. 90.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nden alınan siyasi, iktisadi, sosyal ve psikolojik miras Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında neredeyse tüm sahalarda yürütülen politikalarda belirleyici bir rol oynamıştır. Savaş silsilesinden çıkılan, yeni bir devlet oluşumu içerisine girilen bu dönemde milliyetçilik politikası ülkede neredeyse hemen her alanda zemin bulmuştur. Bu sebepten ötürü Atatürk kuruluş yıllarında Türk milletinin refahını sağlamaya yönelik ve aynı zamanda milli bir ekonomi yaratma çabası içerisinde olmuştur. Zira milli kalkınma, milli iktisat, milli yatırımcı, milli servet, milli kaynak dönemin en önemli kavramları arasında yer almıştır.

İktisadi kalkınmanın en önemli ayağını insan gücü oluşturduğundan ve bu yıllarda yetişmiş insan gücü sıkıntısı çekildiğinden Atatürk mevcut üretken nüfusu ülke menfaatleri doğrultusunda iyi değerlendirmek zaruriyetinde idi. Bu farkındalık neticesinde İzmir İktisat Kongresi'ne işçiler de ayrı bir zümre olarak davet edilmiş ve ihtiyaçları, beklentileri saptanmamaya çalışılmıştır. Kongre sonrasında alınan kararlar neredeyse bütün iktisadi kurumlarda uygulamaya koyulmuş, bilhassa ekonomide millileşme ilkesinde açıkça başarılı olunmuştur. Bu dönemde çeşitli bankaların kurulması, çıkarılan yasalarla yerli üretimin teşvik edilmesi, tarım alanında köylüye verilen destekler, demiryolu ağının genişletilmesi, bu başarının en somut örnekleridir. Lakin aynı başarı işçi hakları adına alınan kararlar noktasında devam ettirilememiştir. İlk olarak iktisat kongresinde işçilerin gerçek manada temsil edilmediği hususu zikredilmelidir. Kurtuluş Savaşı sırasında işçi örgütlerinin milli mücadeleye karşı takındıkları olumsuz tavır ve işbirlikçi tutumları nedeniyle kongreye bu örgütlerin temsilcileri davet edilmemiştir. Kongredeki temsilci amele grubunda çoğunlukla hükümete yakın isimler yer almıştır. İşçi örgütlerine karşı hükümetin bu şekilde bir duruş sergilemesi dönem konjonktürü göz önüne alındığında oldukça normaldir. Fakat bu haklı duruşun gerçek temsil ilkesiyle bağdaşmadığını da söylemek durumundayız. İşçi haklarına yönelik çıkarılan kanunlar ise bilhassa işçi ücretlerinin azlığı ve çalışma saatleri bakımından kâğıt üzerinde kalmıştır denilebilir. Zira dönem boyunca bilhassa kadın ve çocuklar uzun saatler boyunca çalıştırılarak istismar edilmiş, fabrikalarda iş güvenliği ve işçi sağlığına yeterince ehemmiyet verilmemiştir. Yani yapılan düzenlemelere rağmen işçi-işveren ilişkileri ve çalışma koşullarında tam manada bir iyileştirme gerçekleştirilememiştir. Yeterli bir denetim mekanizmasının olmayışı bu noktada zikredilmesi gereken en büyük eksikliklerdir.

Bununla birlikte diğer yandan sosyal hayat içerisinde aktif olarak yer alan işçilerin sorunlarına çözüm arayışları devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nden kalan yabancı sermaye ile işletilen bazı kurumlarda gayrimüslim işçilere daha fazla yer verilmesi Türk amele arasında zamanla bir bunalım doğurmuştur. 1929 ekonomi buhranı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik sorunları tetiklemiştir. Bu sebeple hem ülke içindeki işsizliğe çare olmak, hem de Türk amelenin hakkını savunmak maksadıyla ve Türk'ün parası yine Türk'ün cebine girsin mantığından hareketle bazı iş sahalarında yalnızca Türk amelenin çalıştırılması uygun görülmüştür. Bu uygulama neredeyse dünyadaki tüm ülkelerde uygulandığından memleketteki sosyal durum da göz önüne alınarak bazı mesleklerin yalnızca Türk vatandaşlarına has olmasına yönelik *"Türkiye'de Ecnebi Tebaası Tarafından Yapılması*

Memnu Olan Sanatlar Hakkında Kanun” başlığıyla yasa çıkarılmıştır. Kanun yürürlüğe girdikten sonra ne şekilde uygulandığına ya da ne kadar başarılı olduğuna dair herhangi bir veri bulunmadığından işçilerin talep ve ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamadığı hakkında yorum yapamıyoruz. Fakat kanunun ülkedeki maddi sorunlara ek olarak işçiler arasında görülebilecek psikolojik ve sosyal bunalımı önlenmeye yönelik olarak ve milli kalkınmayı desteklemek amacıyla çıkarıldığı açıkça ortadadır. Konjonktürel olarak hazırlanan yasa daha sonraki yıllarda ülke ihtiyaçlarına uygun olarak yeniden düzenlenmiştir.

İlk iş kanunu öncesi dönemde işçi haklarının ıslahı ve işçi sorunlarının çözümüne dair hükümetin halisane niyetle birtakım çalışmalar ortaya koyduğu görülmektedir. Yapılan düzenlemeler değerlendirilirken sermaye birikiminin Türklerin elinde toplanamamış olması, mühim kurum ve kuruluşların yabancı sermaye çevrelerin elinde olması, iç piyasa darlığı, teknolojik eksiklikler, yeterli ve kalifiye eleman yoksunluğu gibi mühim hususlar ile bilhassa devletin sosyal, siyasi ve ekonomik anlamda bir oluşum süreci içerisinde olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu unsurlar dikkate alındığında birtakım eksikliklere rağmen işçilerin kendi kaderlerine terk edilmediği ve yaşam koşullarında mühim iyileştirmeler yapılmaya çalışıldığı açıkça ortadadır.

Kaynaklar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

- BCA., Fon Kodu: 30-10-0-0/154-87-5, Tarih: 12.02.1925.
BCA., Fon Kodu: 30-10-0-0/8-46-8, Tarih: 30.06.1926.
BCA., Fon Kodu: 30-10-0-0/8-46-4, Tarih: 24.07.1926.
BCA., Fon Kodu: 30-18-1-1/18-21-6, Tarih: 21.03.1926.
BCA., Fon Kodu: 230-0-0-0/28-22-7, Tarih: 03.03.1925.
BCA., Fon Kodu: 230-0-0-0/117-9-7, Tarih: 03.03.1928.
BCA., Fon Kodu: 230-0-0-0/88-15-10, Tarih: 26.05.1923.
BCA., Fon Kodu: 30-10-0-0/6-32-33, Tarih: 26.11.1923.
BCA., Fon Kodu: 10-10-0-0/7-39-9, Tarih: 10.12.1924.
BCA., Fon Kodu: 10-10-0-0/6-38-40, Tarih: 03.12.1924.
BCA., Fon Kodu: 10-10-0-0/6-38-37, Tarih: 27.11.1924.

Resmi Yayınlar

- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 4, Cilt 8, Sıra No: 90.
Resmi Gazete.
Hakimiyet-i Milliye.

Telif ve Tetkik Eserler

- AYDEMİR, Şevket Süreyya: *Tek Adam*, İstanbul 1985.
CANSIZ, Demet: *Halk Yolu Mecmuası (1923-1927)*, Çankırı 2014.
CEM, İsmail: *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul 1995.
DENİZ, Önder: *Atatürk Döneminde Çalışma Hayatı ve 3008 Sayılı İş Kanunu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2005.

- EREN, Fikret: *Borçlar Hukuku Genel Hükümler I*, Ankara 1987.
- GEORGEON, François: “Tütün Rejisi’nden Tekel’e Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Tütün Sorunu”, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930) Seçilmiş Makaleler*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul 2006.
- GÖZCÜ, Alev: *1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye*, İstanbul 2013.
- GÜLMEZ, Mesut: *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Ankara 1983.
- GÜZEL, M. Şehmuz: *Türkiye’de İşçi Hareketleri*, İstanbul 1993.
- İNAN, A. Afet: *İzmir İktisat Kongresi (7 Şubat-4 Mart 1922)*, Ankara 1982.
- KARAKÖK, Tunay: “Zonguldak Kömür Havzasında Bir Yardım Sandığı: Amele Birliği”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, 2011.
- KOÇ, Yıldırım: *Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*, İstanbul 2003.
- _____ : “İzmir İktisat Kongresi (1923) ve İşçiler”, *Egiad Yarıy Dergisi*, Ağustos 2009.
- KOPAR, Metin: “İstiklal Harbi Sıhhi Raporu (1920-1923)”, *International Journal of Social and Educational Sciences*, Vol: 4, No: 8, 2017.
- KÜÇÜKCAN, Talip - FİDAN, Ali: “İktisadi Kalkınmada Yerli Burjuvanın Sosyolojik Anlamı (Osmanlı’dan Günümüze Bir Sınıf Analizi)”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 2, 2013.
- MAKAL, Ahmet: *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, Ankara 1999.
- _____ : *Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, İstanbul 2007.
- MANİSALI, Erol: *İktisat Politikası: İlkeler ve Uygulamalar*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, İstanbul 1980.
- ÜNLÜ, Deniz: *İzmir İktisat Kongresi Kongre Öncesi Ekonomik Görünüm ve Türkiye Ekonomisine Etkisi*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak 2012.
- SENCER, Oya: *Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi*, İstanbul 1969.
- _____ : *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İstanbul 1988.
- SOYSAL, Mümtaz: “Türk İktisadında Devletin Payı ve Rolü”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Ankara 1957.
- TALAS, Cahit: *Türkiye’nin Açıklamaları Sosyal Politika Tarihi*, Ankara 1992.
- TANER, Meral - BAŞAL, Handan Asude: “Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye’de İlköğretimde ve İlköğretime Öğretmen Yetiştirmede Niceliksel ve Niteliksel Gelişmeler”, *e-Journal of New World Sciences Academy*, Vol: 4, No: 1, 2010.
- TEKELİ, İlhan - İLKİN, Selim: *1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*, İstanbul 2009.
- TEZEL, Yahya S.: *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul 1994.
- TİMUR, T.: *Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946*, Ankara 1971.
- _____ : *Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Haz. A. Gündüz Ölçün, Ankara 1981.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz: *Türkiye İktisat Kongresi*, Ankara 1968.
- YAŞA, Memduh: *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, İstanbul 1980.